

MARTIN C. PUTNA

Az orosz birodalom peremvidékének kultúrtörténetéhez

XII. kép

Ukrán Oroszország és Fehéroroszország

Év: 1798.

Hely: Poltava.

Esemény: Ivan Petrovics Kotljarevszkij velőtrázó tréfája megalapozza az ukrán irodalmat.

Műalkotások: Ivan Petrovics Kotljarevszkij: *Enejida* (1798); Nyikolaj Gogol: *Tarasz Bulba* (1835); Tarasz Sevcenko: *Ivan Kotljarevszkij halhatatlan emlékének* (1838); Minszk (1945 után); Jurij Andruhovics: *Üdülés avagy Egy feltámasztott lélek ünnepe* (1992), *Közép-keleti revízió* (2005); Artur Klinau: *Napváros* (2006).

A 17. és 18. században a moszkvai, majd a szentpétervári Oroszország fokozatosan megszerezte a Litván Nagyfejedelemség teljes területét. Ez vagy szokásos hódító háború, vagy nagyhatalmi meg egyezéssel történő megszállás útján zajlott le. Kivételnek számított a Dnyeper bal partján található rész és Kijev megszerzése. A 17. század közepén e terület lakossága önként döntött a betagozódás mellett, mivel pár évvel korábban már ténylegesen is önállósult. Mindez azért történelmet meg, mert a közös mag, vagyis a szabad kozák seregek, melyek eddig a Krími Kánsággal szemben a Litván Nagyfejedelemség határait védtek, Bohdan Hmelnickij vezetésével fellázkodtak a nagyfejedelemség ellen, mivel az túlságosan is a katolicizmust támogatta a pravoszlávokkal szemben. A kozákok földje ekkor a moszkvai állam autonóm részévé vált, hetmanátus lett (Zaporozsjei Had).

Ekkor kezdték el a kozákok saját földjüket megnevezésére rendszeresebben használni mind államközi mind kultúráközi értelemben az Ukrajna szót, melynek neve a „perem” szóval függ össze. Olykor az elnevezést a „kraj”, azaz „vidék” vagy „terület” szó alapján magyarázzák.¹ Ebben az értelemben az „Ukrajna” szó ugyanakkor a szónak egy másik változata lenne, amelyből a régi szláv, majd később osztrák koronatoromány, Krajina neve is származik, mely ma Szlovénia magyarázatát alkotja. A kozák keménymag köré nemzet formálódott, mely a maga földjére az „orosz” szót és annak változatait (beleértve a latin Roxolániát), saját magára pedig a „ruszin” vagy „rutén” szavakat használta, és arra törekedett, hogy azt sugallja, hogy a valódi Oroszországot ez a terület jelenti és nem Moszkva. Az eredeti Litván Nagyfejedelemség, az oroszok / ruszinok / rutének földje már korábban, még a Rzeczpospolita idején

felosztódott erre a déli és egy Litvániának nevezett északi részre. Míg a déli rész lazán azonosult az „Ukrajna” névvel, és Moszkva és Szentpétervár „Kis Oroszországnak” hívta, a „maradék” északi rész elfogadta a régi földrajzi elnevezést, s Fehéroroszország lett, mely fokozatosan etnikai jelentéstartalomként is működni kezdett (mindeközben a „litván” népnevet a balti litvánok kezdik el visszakövetelni maguknak, hiszen nemzeti újjászületésük a 19. században elkezdődik). Így a Litván Nagyfejedelemség örökségéből, és az orosz / ruszin etnikumból két nemzet is megszületett: az ukrán és a fehérorosz.²

És ez még nem jelenti a komplikációk végét, ugyanis Fehéroroszország magába foglalta azt a földrajzi területet is, melyet a középkorban Feketeoroszországnak neveztek, Ukrajna pedig sajátjának tartotta a Vörösoroszországnak vagy Halicsnak nevezett egykori államalakulatok örökségét. És még ezzel sincs megoldva minden bonyodalom: Halics és a magyar Kárpátalja (később Csehszlovákiában Podkarpátka Rus néven) keleti szláv nyelvű lakosai még egy lehetőséget számba vettek, egy negyedik nemzeti identitás megalkotását, mely nem orosz, nem is ukrán (nem is fehérorosz), hanem „ruszin”. És még itt sincs vége: a lengyel–ukrán határmezsgyén más olyan népcsoportok is élnek, akik noha egészen csendesen, mégis önálló, tehát ötödik és hatodik szláv identitásra vágnak: ők a huculok és a lemkok (lemkek, lemákok).³

Mintha csak Kollár 337. szonettje kíváncskozna ide: „Hozzátko kiáltok, / szertesziórt szlávok, / lépjetek egységbe, ne osztódjatok!”⁴ De mi értelme van az orosz kultúr- és szellemi történet szempontjából annak, ha megkíséreljük az eligazodást ebben a népnevezésközi és néprajzi káoszban, ami a Litván Nagyfejedelemség után maradt? Meglehetősen sok. Először is azért, mert az orosz imperializmus monolit jellege ezáltal is megtörik, hiszen Oroszország nagyon szívesen szót fogadott volna a „kis” nemzetek haszontalanságáról, feleslegességéről, sőt kártékonyaságáról megfogalmazott kollári intésnek. Másodszor azért, mert ezzel is fel lehet hívni a figyelmet arra, hogy a felbomlott Litván Nagyfejedelemség élettere mennyire eltért az eredeti moszkvai állam életterétől: hiszen többnemzetiségű volt, átjárta egymást az ottani orosz/ruszin és a lengyel, német, de még a zsidó, a litván és más kultúra is, megvoltak a maga saját „közép-európai” vonásai és jelenségei. Harmadszor azért, mert a két fő nemzet, az ukrán

és a fehérorosz (belorusz) kultúrájának konkrét tartalma is van, mint a nemzeti megújulásból következő általános „itt mi vagyunk otthon” tudata. Oly tartalom ez, mely Oroszország és Európa kapcsolatát érinti.

Az orosz imperialista identitás része az a meggyőződés, hogy valódi, önálló, önjogi és egyenrangú ukrán és belorusz identitás nem is létezik. Az ukrán és a belorusz egyenrangú identitás tagadása híján maga az orosz imperialista identitás sem létezhetne abban a formában, amilyené a 19. században fejlődött, abban a korban, amikor egymással versengtek a nemzeti történelemtől kialakított mítoszok – tehát a régi orosz történelemtől szóló mítoszok is. Az ukrán magyarázat védelmi reakcióként keletkezett Moszkva politikája ellen, nehogy Moszkva bekebelezze az országot.

A kozák állam Moszkvához csatolása után nagyon hamar elégedetlen lett a lakosság az új szuverenitással, mely noha pravoszláv volt, nem volt olyan szabadelvű, mint az egykori lengyel–litván állam idején. Lazar Brankovics prédikátor (1620–1693), a kijevi akadémia rektora és a kijevi barokk kultúra fő képviselője Pjotr Mohila után, *Szellemi kard* (1666) című prédikációgyűjteményében panaszkodik Moszkva nyomásgyakorlására az egyházi ügyek terén. A cári adminisztráció lassanként korlátozta a hetmanátus autonómiáját, mígnem végleg megszüntette azt. A kozákok földbirtokait és a többi utólag megszerzett földet, ahol ruszinok/ukránok éltek, betagozták a kormányzati rendszerbe. Az eredetileg szabad földművesekből moszkvai mintára jogfosztott jobbágyok lettek.

Nyilván az sem igaz, hogy a moszkvai, sőt szentpétervári politika nem jelentett volna mást is, mint csupán magát az erőszakos gyarmatosítást. Az ukránjai politikai és kulturális elit nagy része számára az integrációs program vonzónak bizonyult, mert lehetőséget teremt az „egész birodalomban való” érvényesülésre. Az orosz birodalom egyházi és kulturális életét a 17. század közepétől a kora 19. századig őrísi mértékben azok az értelmiségiek formálják, akik Kijevben vagy Polockban iskoláztak nyugati stílusban, és könnyedén lekörözték a (fél)művelt moszkvaiak színvonalát. Szimeon Polockij Moszkvába hozza a barokk irodalmat, Epifanyij Szlavinyeckij felügyeli az ottani könyvnyomtatást. A kijevi festők bevezetik a moszkvai megszállottságig tradicionális ikonfestészetbe a realizmust. Dmitrij Bortnyanszkij (1751–1825) bevezeti a templomi zenébe a „jólésvült”, olasz mintájú polifóniát (maga is Velencében tanult), és megteremt az azt a modellt, mely a széles köztudatban úgy él, mint az állítólagos „tipikus orosz pravoszláv ének”, holott eredetileg a moszkvai templomi ének teljesen

máshogy szól.⁵ Ukrajnai vagy belorusz eredetű volt a Katalin-korszak politikai és kulturális tényezőinek jelentékeny része is, mint pl. a költő Bogdanovics, a *Dusenyka* című antikizáló eposz szerzője. Sarkítva akár azt is mondhatnánk, hogy II. Katalin kora azért volt olyannyira európai, mert olyan erőteljesen ukrán és belorusz volt.

Ugyanaz a jelenség játszódott itt le, mint amikor Athén elfoglalta Spártát, Görögországot Róma és Rómát a germánok: a katonailag legyőzött civilizáció, mely fejlettebb és „elpuhultabb” volt, végül kulturálisan „győzte” le a diadalmas civilizációt.

Horatiusszal szólva: „Durva legyőzőjén győzött a levert Görögország”.⁶ Később is érkeztek Ukrajnából Oroszországba, főként Szentpétervárra és Moszkvába értelmiségiek és művészek, hogy oly módon érvényesülhessenek, ahogy otthon nem lett volna rá lehetőség: a 19. században erre a legjobb példa Nyikolaj Gogol, a 20-ban Anna Ahmatova költőnő (1889–1966), saját nevén Anna Horenko. És akkor az ukránjai és fehéroroszországi németeket és zsidókat még nem is említettük.

De épp ebben az „otthon nem volt lehetőségben” van a bökkenő. Ukrajna és Fehéroroszország, ahonnan az elit szervezetten távozott, provinciává vált, „peremmé”, de immár más értelemben – Oroszország peremévé. Épp ezért a 19. század elejétől az ukránjai elit bizonyos köreiből, főként azokéban, akik fizikailag és / vagy mentálisan „otthon” maradtak, megszületik egy alternatív mítosz. Elsődlegesen a történetírásban. Az alapozó szöveg az *Isztoria Rusziva* (Az oroszok története) című anonim (bár „gyanúsítottakból” van elég) mű, mely inkább publicisztikai, népszerűsítő jellegű. A 19. század elején keletkezett ukrán nyelven és kéziratosan terjedt. Nyomatásban csak 1846-ban jelent meg, és jellemző módon Moszkvában, orosz fordításban, melyet az ukránjai szlavista, Oleg Bogyanszkij (1808–1878), a moszkvai egyetem tanára szervezett meg.

Az *Isztoria Rusziva* két pontban kínál alternatív magyarázatot. Először is: Ukrajna története korántsem „nyúlfarknyi”, nem a kozák hetmanátussal kezdődik, hanem „hosszan visszanyúl” a Kijevi Nagyfejedelemség idejére. A kijevi Vlagyimir herceg tehát valójában ukrán volt (Vologymir). Másodszor: a Kijevi Nagyfejedelemség örökösei a mai ukránok, azaz „kisoroszok”, míg a mai „nagyoroszok” eredetüket tekintve egy másik nemzethez, a „moszkvai fajhoz” tartoznak.

Az *Isztoria Rusziva* épít a hivatásos történész, Nyikolaj Kosztomarov (1817–1885), egy másik ukránjai, aki orosz nyelven ír és Oroszországban tevékenykedik, ezáltal Szentpéterváron. Azért alapo-

PUTNA, Martin C.
János nevében
(Kereszténység és
homoszexualitás:
integrációs
kísérletek)
Pesti Kalligram,
2015

zott erre a szövegre, mivel számos, az orosz történelemről írt művében, mint pl. a *Russzkaja isztorija v zsznyeoipszanyijah jejo glavnyejsich gyejatyelej* (Orosz történelem legfontosabb formálóinak életrajzaiban, 1873) címűben, elsősorban a Kijevi Nagyfejedelemség hercegeire fókuszált, majd pedig a Litván Nagyfejedelemség egyházi tényezőire és értelmiségijeire összpontosított. A fundamentális dichotómia elméleti koncepcióját elsősorban *Dyje russzkije narodnosztyi* (Két orosz nemzet, 1861) című művében alakította ki a ruszin / déli orosz / ukrán + belorusz és a moszkvai / északi orosz / nagyorosz tengelyek mentén. Kosztomarov szerint az ukránok és beloruszok nemcsak a közös orosz világ regionális és néprajzi válfajai, hanem egyenrangú és lelkületükben teljességgel eltérő nemzetek.

A lengyel impulzus

Az ukrán történelmi tudat megformálását Mihajlo Hruszevszkij (1866–1934) vitte tökélyre, aki immár ukrán nyelven írta meg a művét. Hruszevszkij jelentősége az ukrán kultúrtörténetben akkora, mint Palacký a csehben (mellesleg intenzív kapcsolatokat ápolt a cseh történészekkel) – a tudósból lett nemzeti politikai vezéré. Hruszevszkij több kötetes, *Isztorija Ukraini-Ruszi* (Ukrán-Oroszország története, 1898–1937) című művében Ukrajna „hosszú” történelme még radikálisabb távlatokat nyer. Hruszevszkij beleiktatja ugyanis az ősi Fekete-tenger melléli kultúrákat, azaz a szkítákat és más nemzeteket is. Hruszevszkij ukrán történelemfelfogása részint a megfellebbezhetetlen tudós erudíció fegyverténye, részint a (poszt)romantikus nacionalizmus gyümölcse, melynek szélsőséges változatát Csehországban száz évvel korábban Ján Kollár kalapálta össze *Staroitalii slavyanskou* (Az ósláv Óitalia, 1853) című művében. Az ukrán etnikai igény „esszencializmusa”, mely az ország teljes újkori területére vonatkozik, beigazolódik már a Hruszevszkij által használt kettős ország- és nemzetmegnevezésben is: ukrán Oroszország. A tömör „ukrán történelmi ambíciók” kifejezés sokkal szabatosabb, mint bármely más a tengernyi elnevezés közül, melyeket erre az országra és nemzetre használnak.⁸

A fehéroroszkok a közös régi orosz történelmet érintő ukrán–orosz versengésben csak a harmadsorban érdekesek. Nem elég, hogy nagyorosz szemszögből nézve egy helyi törzs szerepébe kényszerülnek, ukrán szemszögből is jobbra úgy kezelik őket, mint ahogy a nagyorosz túlsúly elleni segédezőt szokás – mint a közös ruszin / déli orosz identitás egy gyengébb ágát. És maguk sem lépnek fel csekély létszámuk és (relatív) nem túl nagy területük miatt hasonló ambiciózus igényekkel, mint az ukránok. Ők „csak” arról igyekez-

nek meggyőzni Oroszországot és Európát, hogy egyáltalán léteznek. Történelmi támasznak ott a Litván Nagyfejedelemség – litván dinasztiával, de a régi (fehér)oroszal mint kultúrnyelvvél és (fehér)oroszi etnikai többséggel. Ami csak a Litván Nagyfejedelemség területén, különösen annak északi, később Fehéroroszországgént meghatározott részén keletkezett, az az újjászületést kísérő, a saját történelmet érintő rekonstrukció során „belorusz” lett. A belorusz kultúra alapító atyái közé tartozik például Franciszk Szkorina (Francisk Skoryna), avagy Francisak Szkarina, illetve Szimeon Polockij, azaz Szümeon Polockij.⁹

Az ukrán és belorusz újjászületés a kettős nemzeti identitás bizonyos jegyeit is tematizálja. Ehhez két belső segítsége is van. Belső, és mégsem teljesen belső. Hiszen az ukránok és a fehéroroszkok történelmileg a lengyelek és az oroszok közé vannak ékelődve (és ez már önmagában véve is elég lenne a saját egyedi identitáshoz!). Mindkét irányból hatásoknak vannak kitéve – és úgy tekintenek rájuk, úgy írnak róluk, mint (kettős)nemzetekről, akik nem teljesen „idegenek”, hiszen mind lengyel, mind orosz szempontból épp az adott kultúra „peremén” helyezkednek el. A lengyeleknek és az oroszoknak is megvan a maguk elképzelése az „ukránokról” és a „beloruszokról” is – és ez akarva-akaratlanul is kihat az ukrán és belorusz önértelmezésre. A lengyel fél erőteljesen támogatja az ukrán és belorusz elkülönülést. A maga módján ez afféle „árnyékbosszú” is Moszkvával szemben, amiért az tönkretette az egykori lengyel–litván államot. A lengyel romantikus értelmiségiek a 19. század elején tanulmányozni kezdik az ukrán és a fehéroroszi folklórt, verseket írnak az ukrán vagy belorusz népköltészet modorában, sőt magukat is ukrán vagy belorusz földműveseknek stilizálva népviseletben jelennek meg a nemesi ünnepségeken egy ellenkultúra, egy eszképiista játék keretein belül, melynek célja a régi lengyel–ruszin állam idealizált múltjába való menekülés.¹⁰ Ez a képzőművészetre is igaz: a livvi nemzeti galéria 19. századi részlegében számos zsánerkép található, illetve olyan festmény, mely népi vagy történelmi jeleneteket ábrázol – a sztyeppei kozákok ikont imádnak, zsidók a zsinagógában, huculok az erdőben –, miközben a festők nevei jobbra lengyel vagy német (osztrák) nevek.

Fehéroroszországban a lengyel impulzus még erőteljesebb, mint Ukrajnában. A belorusz kultúra első előmozdítói kényelvű szerzők, a lengyel nemzeti klasszikus, Adam Mickiewicz köréből kerülnek ki, ráadásul történelmileg a litván föld hazafiasságához vonzódnak, vagyis az ő kulturális identitásuk tulajdonképpen hármasként számra az „ukránosság” és a „fehé-

oroszság” nem más, mint a népi, plebejusi, paraszti, festői, archaikus kultúra tipikus romantikus kivételése, melyben megőrződtek a régi idők emlékei, melyek szerencsésen kívül rekedtek a modern történelem törekvésein.

Az orosz térfél – már amennyiben az ukránokat és beloruszokat egyáltalán észreveszi – olykor osztja ezt az idilli folk-lórvíziót, de olykor más hangsúlyokat ad neki. Ukrajna, a legyőzhetetlen kozákok földje az orosz képzeletvilágban a szabadság földje lesz, a nagyorosz abszolutista állam ellentéte, melyben az egyén a vezérel és az államgépezettel szemben tehetetlen és jelentéktelen, s melyben egyetlen erénynek az engedelmesség számít. Ukrajna ilyen beállítását Kondratyij Rilejev (1795–1826) kezdeményezte, a dekabrista felkelés egyik fő szervezője és mártírja. Noha maga nem volt ukrán, sok időt töltött Ukrajnában. És Ukrajna művészete központi ihletőjévé vált. Romantikus poémákat írt a kozák felkelés vezéréiről, és *Dumi* (1825) címmel politikai, agitatív verseket az ukrán népköltészet modorában.¹¹ Ukrajna létének értelme tehát az, hogy Oroszországot megtanítsa a szabadságra.

Az ukrán irodalom a lengyel és az orosz vízió között

A két vízió közt mozog az ukrán irodalom is. Az első, modern, beszélt ukrán nyelven írt és nem annak könyvízü, egyházi szláv változatán megszólaló mű Ivan Kotljarevszkij *Enejida* című (nyomatásban 1798-ban megjelent) alkotása, mely az áldott rusztikus Ukrajna víziója a burleszk eposz műfajában. Vergílius *Aeneis*ének parodizálása a 18. században összeurópai divatnak számított, mely Franciaországból terjedt át Szentpétervárra, onnan pedig Kotljarevszkij Poltavájába.¹² De valamennyi paródia közül csakis Kotljarevszkij *Enejidája* vált valódi, honalapító *Aeneis*-szé a maga saját nemzeti irodalmában.

Kotljarevszkij az eredeti *Aeneis* cselekményét és főhőseit is ukrán környezetbe helyezte át. A hősök nála azonban csak mintegy mellékesen hajtják végre ama híres hősi, állami, isteni feladatot, mely a trójaiak Karthágón keresztül Rómába való elvezetését célozta meg. Ők elsősorban hősi zabálással, ivászával, ünnepeléssel és enyelgéssel foglalkoznak:

„Aeneas holtrészezen omlott a földre, és elaludt menten, nem a küldetésére gondolt, hát Mercurius odalebben, megrázza, mint egy kutyát, s így szól: »Mit csinálsz? Vodkát vedelsz megint?» Teli torokból üvölt felé: »Ne fetreng, nagyozj, nem lehet, és Didóval se hemperegj, tudod, urunk hogy rendelé!»¹³

A szöveg tele van aktuális utalásokkal, melyek a korabeli ukrán valóságra, illetve társadalmi légkörre vonatkoznak. Amikor Aeneas meglátja Didót „úgy viselkedik, akár egy moszkvai vidéken”,¹⁴ a trójaiak „Szicsról sokat dalolászta, / huszárt hogyan verbuváltak, / a kozák hogy üggett egész éjjel”,¹⁵ a cumaei szibilla lényegében Baba Jaga, aki egy csirkelábon álló házban lakik, Aeneas az alvilági alászálláskor többek közt számos képmutató szentfázékkal találkozik, akik nappal bőtölnek, éjjel tombolnak (Kotljarevszkij antiklerikális szabadkőműves), és amikor a trójaiak meg akarják alapítani Rómát, kénytelenek megtanulni latinul – s ez a szerzőnek lehetőséget teremt arra is, hogy makaróniversekben tegye nevetségessé a kijevi barokk latinmániás kultúráját:

„Aeneas szólt a követekhez jámboran: PACEM OMNIBUS!
LATNUS REX nyugtalan lesz,
barom TURNUS PESSIMUS.
A QUA RE harcoljak én MECUM?
LATINUS-t én PUTO CAECUM”.¹⁶

Amikor Dmitrij Csiszevszkij (1894–1977) irodalomtörténész, a világon a legismertebb ukrán értelmiségi arról elmélkedett, mitől „csonka” az ukrán irodalom, e „csonkaság” negatív tényezői mellett (a belső struktúrák hiánya, az elnyomás stb.) a „kotljarevszkijizmus” problémát is megnevezte. Arra utalt ezzel, hogy az ukrán kultúra kezdettől nem vette magát elég komolyan, elfogadja a szomszédok által ráerőszakolt burleszk-folklórszerű képet, és az ukránoságot nevetségesen élvehajász és ahistorikusan plebejus nemzetként mutatja be.¹⁷

Ugyanezt az „anomáliát” magyarázhatjuk úgy is, mint az ukrán irodalom különleges előnyét. Valóban, számos irodalom kezdetén, vagy legalábbis kanonizált kezdetén felbukkan egy eposz és / vagy más súlyos, nemzetformáló alkotás. A cseh nemzeti megújulás esetében Kollár *A dicsőség / szlávosság* leánya című alapozó, ambiciózus költői műve erre kiváló példa. Csakhogy a súlyos és nemzetformáló alkotásokat a mai olvasók nem igazán veszik komolyan. Az ukrán irodalomnak megvan az a szerencséje, hogy nem a mély értelmű, fennkölt tónusból vagy a tragikumból indít, hanem a szórakoztató hangnemből. A szórakoztatásból, mely a nemzeti irodalom későbbi fejlődéséhez remek inspirációt nyújtott, és ma is újabb variánsok és travesztikák készítésére ösztönöz (lásd a teljesen kortárs Jurij Andruhovics művét) –, ráadásul képes elszórakoztatni a közepesen művelt (poszt)modern olvasót is.

A „komoly” klasszikus ukrán költő szerepét ezzel szemben Tarasz Sevcenko (1814–1861) tölti be. Nála a szórakoz-

tatásnak nyoma sincs. Ez érthető is, ha művészete központi tárgyát nézzük, mely nem más, mint egy eljövendő szabad Ukrajna víziója – és az elrögzített szabadság jelenlegi hiánya. Érthető ez kusza életpályájából is, mely az öröklött jobbágy-sorsból indul ki, majd a kulturális elitben eltöltött nem túl hosszú időket jelenti, végül pedig a börtönökig, illetve kaszárnyákig vezet, vagyis az ott lejátszódó gyilkos huzavonáig. Sevcsenko költészete merő szomorúság, az egykori szabadabb ország utáni sóvárgás járja át, a régi kozákok magasztalása jellemzi, csupa bibliái hangvételű panaszdal, a „Moszkvamajmolók” ócsárlása hatja át. A keserű Moszkva-ellenes versek természetesen nem kerülhettek be a cseh Sevcsenkoválogatásokba, nehogy orosz- vagy szovjetellenes hangulatra sarkalljanak...

Sevcsenko Moszkva-ócsárlása pontosan az Ukrajna versus moszkvaiaság dichotómia jegyében zajlik, mely az *Istorija Rusziban* fogalmazódott meg, s melyet Sevcsenko barátja, Kosztomarov fejlesztett tovább. Két orosz nemzet című esszéje ugyanis a ruszinokat/ukránokat és a moszkvaiakat/nagyoroszkokat nem csak földrajzi helyzetüknél és más történelmi tapasztalataik miatt különíti el, hanem mentalitásukból kifolyólag is. A moszkvaiak / nagyoroszkok a birodalom kiépítésére fókuszálnak, a kollektívizmus és az autokrácia jellemzi őket, ezzel szemben a ruszinok / ukránok számára a lényeg a szabadság, az individualizmus és a költészet.

A folklórutalások Sevcsenkónál is jelen vannak – de teljesen más szellemben: a költő „kobzarnak”, ritkán vidám, sokkal inkább „borongón” borongó népi énekesnek maszkírozza magát. Noha Sevcsenko maga is megemlíti Kotljarevszkijt mint elődjét az élő ukrán nyelv fejlesztésében, de még ez is a Kotljarevszkijhez legkevésbé sem illő elégikus hangvételben történik:

„Szállj ide, sűrű sas, izzó szemmel nézz le,
világ árvájára, ismeretlen vagyok.
A tengerre nézek, széles és szörnyen mély,
másik partra vágyom – nem adnak csónakot.
Aeneast idézem, szülőhazám dereng,
emlék bánt, sírok, s meghalok, mint egy gyerek.”¹⁸

Mikola Hohol, aki inkább Nyikolaj

Gogol kívánt lenni

Az „ukránóság” mindkét alapítomását egyesíti az a szerző, aki elhagyta Ukrajnát, egy egész életen át vissza-visszatért hozzá irodalmilag, de úgy döntött, inkább oroszul ír, s aki csak azért nem lett Mikola Hohol, mert sokkal inkább Nyikolaj Gogol kívánt lenni. Paradox módon épp

azzal, hogy elhagyta ukrán anyanyelvét, mígnem az oroszral, mint „világnyelvvel” világhírnévre tehetett szert – s oroszul zenghetette Ukrajna dicsőségét. Az ukrán kultúrtörténet paradox módon viszonyul Gogolhoz. Olykor árulóként ócsárolja, máskor hálás neki a világmiszsióért, megint máskor – és ez a legtermékenyebb helyzet – eltöpreng az életműben rejlő „oroszság” és „ukránóság” bonyodalmas viszonyán.¹⁹ Gogol eredetileg tudósként kívánta szolgálni Ukrajna dicsőségét, 1834-ben kinyomatott egy értesítést arról, hogy tervezi megírni Ukrajna történelmét, vagyis korabeli szóval Kis Oroszország történetét, hiszen ez a „nemzet itt négyszáz esztendeje él aktív életet Oroszországtól függetlenül”.²⁰ Később azonban a tudós tervek csak a művészi próza alapjául szolgáló mintázatok maradtak.

A falusi, idilli, élvhajászk Ukrajnát Gogol *Esték egy gyikanykai tanyán* című művében (1831–1832), illetve a *Mirgorod* című kötet (1835) bizonyos elbeszéléseiben ábrázolta. A „folklorból” eredő rémmitívumokon keresztül teremtett mögöttük mélyebb, egzisztenciális hátteret, melynek köszönhetően ezek a szövegek, főként a *Vij* című elbeszélés egyúttal az orosz pravoszláv romantika kezdetét is jelenti. A „szabad Ukrajnát” Gogol a *Tarasz Bulba* című novellában ábrázolja a *Mirgorod* című kötetből. Csak hogy Gogol Tarasz Bulbája nem pusztán magasztalás, sokkal kétélűbb szöveg annál. A kozákok, akik a lengyelek és a törökök, illetve tatárok ellen harcolnak, noha függetlenek, boldogak, büszkék és becsületesek, kaotikus életvitelt folytatnak, kegyetlenek és céltalanok. Csak inni és vívni tudnak, másként felveti őket az unalom. Életmódjukat nevezhetjük akár abszurdnak is, mivel pusztán azért harcolnak és ölnek (vagy verik meg olykor a zsidókat!), mert ez egy okok nélküli életmód. És ha nincs ok, akkor kitalálnak egyet. Tarasz teljes családja értelmetlen semmisségek miatt pusztul ki.

Gogol abbéli képességében, hogy a felszín alá nézzen és meglássa ott a sötétséget, a kozákság sötét oldalát is meglátta: az ő szabadságuk valójában inkább „volja”, azaz „önkény”, anarchista „azt teszem, amit csak akarok”. Gogol a férfias katonai anarchizmus kedélyes festésével ellenpéldát akart statuálni a totálisan szorosra fogott társadalommal szemben, melyben maga is szenvedett. Ugyanakkor öntudatlanul megjósolta e szabadság-önkényesség szerepét a későbbi ukrán történelemben.

Míg Sevcsenko, Kosztomarov és Gogol nemzedéke számára úgy tűnt, hogy az ukrán kultúra a közép-, dél- és kelet-európai nemzeti újjászületés útjára léphet, egy generációval később már lát-

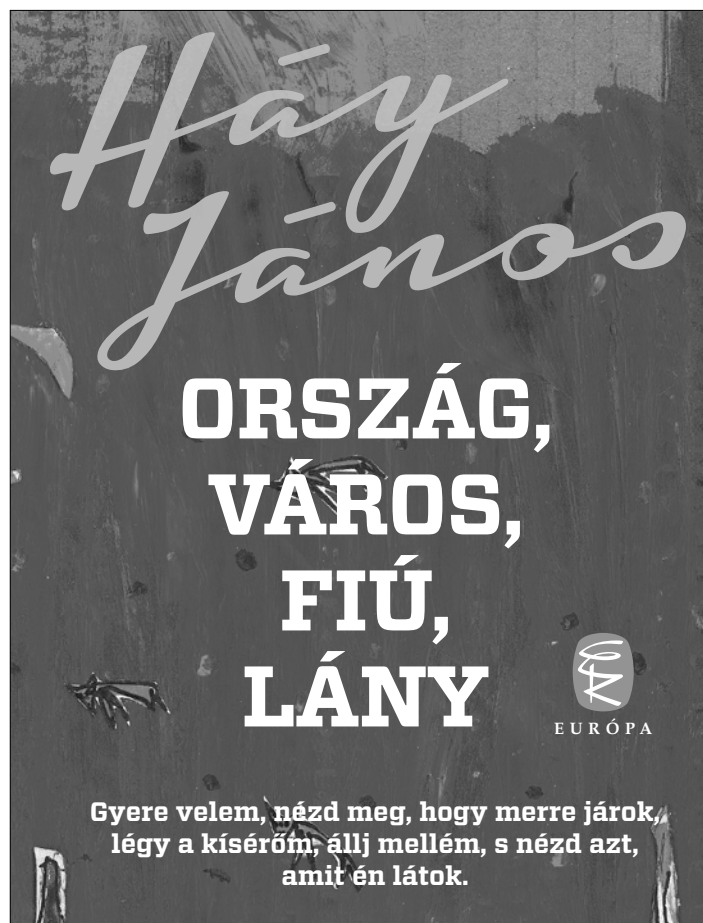
szott, hogy mindennek vége. A 19. század második felében a cári rezsim a magterületén megkísérelte felszámolni az ukrán, a belorusz és a lengyel kultúrát. Ezt az 1863-as lengyel felkelés váltotta ki, melyben ukránok és beloruszok is részt vettek. Valójában azonban egy nagyobb hatótávolságú, belső eloroszosítási folyamat kezdődött el az orosz birodalom területén. 1863-ban betiltották az ukrán és a belorusz nyelvű könyvkiadást, 1876-ban pedig az ukrán és a belorusz nyelv sajtóbeli és iskolai használatát is teljes tilalommal sújtották.

Halic és Bukovina az ukrán kultúra mentevárai lesznek

Ukrajna megint csak előnyben volt Fehéroroszországgal szemben. Volt ugyanis „Ukrajnán kívüli Ukrajnája” is, méghozzá nem diaszpórában, hanem az ősi ukrán Halics és Bukovina összefüggő vidékein, melyek az Osztrák-Magyar Monarchia részei lettek. Mígnem az orosz rezsim a 19. század második felében egyre inkább bekeményített, az osztrák inkább liberalizálódott, és nem akarta feltétlenül elnémetesíteni a lakosságot. Halics és Bukovina az ukrán kultúra mentevárai lesznek. Itt bontakozik ki az ukrán irodalomban a realizmus és a modernizmus olyan klasszikus szerzők művészetében, mint Ivan Franko, Olha Kobiljanszka és Vaszil Sztefanik. Itt, Lvivben játsszák el először 1864-ben a *Scse nye vmerla Ukrajina* (Nincs még veszve Ukrajna) kezdetű dalt, a későbbi független Ukrajna

hymnuszát. A refrén a kozák mítoszra utal („I pokazsem, scso mi Brattyja, kozakoho rodu”, azaz „Mutassuk meg, hogy kozákok gyermekei vagyunk!”, de a cím a lengyel himnusz variánsa: *Jeszcze Polska nie zginęła*, vagyis Nincs még veszve Lengyelország). Ide, Lvivbe települ át Mihajlo Hruszevszkij, hogy az itteni egyetemen elfoglalhassa az első ukrán történelmi tanárséket, és hogy összegyűjtse és kiadja az ukrán oroszok történelmének lényegét.

Minden, ami az osztrák patronátus alatt Halicsban és Bukovinában elkezdett, a „nagy” Ukrajnára részben már 1905-től hatással lehet (amikor a belorusz kultúrélet is megélné, teljes egészében azonban csak a cári trón 1917-es ledöntése után érvényesülhetett. 1917 márciusában Kijevben azonnal ki is kiáltják az autonómiát a Központi tanács vezetésével, novemberben pedig az Ukrán Népköztársaságot. Ez ismét különleges „európai” projektnek tűnt – olyan volt, akár egy demokratikus köztársaság, irányítói között ott találjuk a fiatal Dmitro Csizsevszkijt is. 1918 márciusában párhuzamosan kikiáltották a Belorusz Népköztársaságot is. Sajnos, ezeket a nemes elképzeléseket lerombolta egy kegyetlen korszak – a folytatódó világháború és a kezdődő polgárháború. És ehhez váratlanul és kegyetlenül társult Gogol beteljesedett víziója a kozák szabadság-önkény sötét oldaláról: Ukrajna véres parasztlázadások, betyárkodás és partizánkodás helyszíne

lett, de Nesztor Mahónak (1889–1934) köszönhetően a kvázi állami doktrínává emelt anarchia is megjelent.

Dovzszenko és a szétlőtt újjászületés

S miután minden harcból és káoszából végül a bolsevikok kerülnek ki diadalmasan, az még önmagában nem is jelenti az ukrán vagy a belorusz kultúra katasztrófa-élését. Épp ellenkezőleg, a húszas években – akárcsak a szovjet birodalom többi népének kultúráját – ezeket is támogatják. A húszas évek ukrán és belorusz kultúrájában tehát virágozhatott valamennyi elképzelhető irányzat és iskola, hacsak nem álltak közvetlenül szemben a kormánnyal. Ezeknek az éveknek a tipikus figurája a filmes Olekszandr Dovzszenko (1894–1956), aki korai filmjeiben sajátosan transzformálja át Ukrajna „hosszú történelmének” mítoszait (*Zvenihora*, 1928), rurális mentalitását (*Zeme*, 1930), ami később egyre inkább a rezsim propagandapépezetének részévé válik. Egy másik tipikus figura a költő és kultúrfilozófus Mikola Hviljovij (1893–1933), aki meggyőződéses kommunista, miközben az összehasonlító történettudományi módszer Oswald Spengler-féle modelljének híveként „burzsoá” „Moszkva-ellenes” szellemben, Kosztomarov és Hruszevszkij nyomán propagálja az ukrán identitást, elég csak elolvasni *Ukrajna csi Maloroszija?* (Ukrajna vagy Kisoroszország?, 1926) című pamfletjét.²¹

Az 1933-as év, Hviljovij halálának éve nem véletlenek sorozata. Hviljovij öngyil-

kosságot követett el az ukrán éhínség iszonyatának terhe alatt, melyet mestersegesen hívtak létre a sztálinista hivatalok, hogy megbüntessék a parasztokat, akik nem akartak belépni a kolhozokba. A néhány millió paraszt halála, akik éhen veszttek, valóban különösen kegyetlen kommunista visszavágás az ukrán falu boldog bőségének mítoszáért. Ha Hviljovij nem lett volna 1933-ban öngyilkos, 1937-ben a legnagyobb valószínűséggel úgyis meghalt volna. Ekkor ugyanis Dzsugasvili-Sztálin Ukrajna és Fehéroroszország elítélésének mintegy nyolcvan százalékát lecsukatta, lelövette vagy a Gulagon kínoztatta meg.²² E nemzetek irodalomtörténetébe ezért került be a „rozsztijanye vidrodzsennya”, azaz a „szétlőtt újjászületés” terminus. Nagyon kevés túlélő maradt – s azok is csak olyan áron, hogy a legsztálinistább szocialista realizmus híveivé váltak, s így hivatalos elismerésben is részesültek, sőt megörökítették őket szobrok és utcanévek formájában is.

Az ukrán és belorusz elit következő likvidálására 1939-ben került sor, amikor Dzsugasvili-Sztálin megegyezett Hitlerrel, és elfoglalta Nyugat-Ukrajna és Fehéroroszország azon részét, mely a két világháború között Lengyelországhoz tartozott. És még egy harmadik tisztogatás is bekövetkezett, amikor Dzsugasvili-Sztálin 1944–45-ben visszatért ezekre a területekre, hogy kiűzze Hitlert. A Stepan Bandera vezette Ukrán felszabadítási hadsereg elkeseredett kísérlete, hogy ismét a kozák mítoszra alapozzon, és Nyugat-

Ukrajnában fellázadjon „mindenki ellen” – és minden nem ukrán ellen, akiket csak ki akart űzni Ukrajnából – remek ürügyet szolgáltatott a tömeges szovjet represzsióra, mely úgyszintén „mindenki ellen” irányulhatott. Ennek egyik áldozata lett a görög-katolikus egyház, melyet hivatalosan erőszakkal összeolvasztottak a pravoszlávval, és immár heroikus, földalatti működésre kényszerült.

Az egyetlen és egységes keleti-szláv nemzet mítosza

Ukrajna és Fehéroroszország úgy tűnt, tökéletesen meg lett dolgozva és mindkettőt sikerült pacifikálni, illetve bekapcsolni az egyetlen és egységes keleti-szláv nemzet mítoszába, melyet Moszkva uralt a kommunista igazhit ideológiai egységének nevében.

Az ukrán és belorusz ikernemzet sorsa még egy dologban eltért. Fehéroroszországban egy törekény kísérlet után az európai típusú polgári demokrácia létrehozására a diktátor Lukaszenko ragadta magához a hatalmat, aki az országot a kommunizmus skanzenjává tette. Ukrajnában ezzel szemben a nyílt társadalom többé-kevésbé talpon tudott maradni, noha folytonosan váltakoznak a hol „Moszkva-barát”, hol európai orientációjú kormányok. Ukrajna mintha ezzel is bizonygatná, hogy sorsa bizonyítan „peremors” a nagyhatalmak szorításában, de „a beloruszok továbbra is az európai erdők hobbitjai”.²³ Mindkét országban – Ukrajnában teljesen szabadon, Fehéroroszországban legalább rész-

ben szabadon – fejlődik a kulturális és szellemi élet, mely a maga módján dolgozza fel a nemzeti múlt mítoszait.

Noha a legújabb ukrán irodalom nem reagálhat a 20. század minden szörnyűségére és a régebbi történelmi traumákra, összességében véve mégis hallatlanul életképes és legtöbbször értékelt szerzőit nézve még gyakran egyenesen kifejezetten vidám is. Az irodalomtudomány posztmodernről beszél, a mágikus realizmus, illetve a „posztkolonializmus” ukrán változatairól, s a moszkvai kulturális gyarmatlétől való megszabadulást érti rajta. Ugyanakkor ez az új ukrán vidámság a nemzeti hagyományokhoz kötődik, Kotljarevszkij és Gogol burleszk tradíciójához.²⁴

A kortárs ukrán irodalom koronázatlan királya Jurij Andruhovics (1960) *Moszkoviáda* (1993) című művében Kotljarevszkij *Enejiddját* és az elnyomó Moszkva iránti hagyományos ukrán oroszgyűlöletet aknázza ki. Moszkva itt ijesztő embertelen, zsarnok városként jelenik meg, mást nem is kívánhat az olvasó, minthogy elpusztuljon, és a helyén sűrű finn erdő sarjadjon. *Üdülés avagy Egy fel-támasztott lélek ünnepe* (1992) című novellája viszont Andruhovics sajátos tisztelete Gogol iránt. Egy fiktív városba, melynek neve Csoropol (Ördögpolisz) Gogol ördögi megszállottságára emlékeztet, egy speciális karneválra összesereglenek az ukrán irodalmárok. A menetben az ukrán kultúrtörténet archetipikus és sztereotip lényei jelennek meg karöltve más groteszk alakokkal („Angyalok,

Várjuk Alexandra Salmela könyvbemutatóira a Könyvfesztiválon!

27. avagy a halál teszi a művészt

Karafiáth Orsolyával

Időpont: 2016. április 24., vasárnap 11.00

Helyszín: Millenáris B épület, B1-es stand

Mimi és Liza és a

Zsiráf mama és más agyament felnőttek

című könyvei alapján készült gyermekműsor

Időpont: 2016. április 23., szombat 15.30

Helyszín: Millenáris D épület, Gyerekszínpad

Alexandra Salmela dedikál!

Időpont: 2016. április 23. 16.30

2016. április 24. 12.00

Helyszín: Scolar Stand (B65)

SCOLAR

Maroš Krajňak

Carpathia

www.lectorkiado.ro

cigányok, szerencsének, kozákok, medvék, szeminaristák, ördögök, jósnők, ruszalkák, próféták, fekete ruhás bazilila szerzetesek, zsidók, pigmeusok (...).²⁵ Az egyik irodalmár egy fodrásszal kozák bóbítát csináltat magának. A másikat Chomskynak hívják, mintegy utalva az amerikai nyelvészre, akinek szülei ukrainai zsidók voltak. Chomsky beceneve, a „Homa” Gogol *Vij című művének* hőse utal. Csak hogy Gogol főhősétől eltérően ez a Homa nem retten vissza egy kihívóan viselkedő hölgytől, hanem nagy étvágygal szeretkezni kezd vele.

A horizontális ukrán és belorusz meg a vertikális orosz kultúra

Andruhovics és más kortárs ukrán értelmiségiek ékesen bizonyítják a ruszin / ukrán kultúra még egy jellegzetes vonását, mely elér a moszkvai / nagyorosz kultúrától: ez a kultúra alapvetően „horizontális”, elsősorban a földi leírásokra és reflexiókra szorítkozik. Ez nem jelenti azt, hogy vallástalan lenne. A kijevi barokk az egyházi struktúrákhoz kötődött, a görög-katolikus egyház kulcsszerepet játszott a nyugat-ukrainai identitás kikristályosításában, az ukrán újjászületés részét képezi a saját vezetésű ukrán pravoszláv egyház megalapítása is, mely a moszkvai patriarchátustól független, Sevcsenko olvassa és parafrezeálja a Bibliát, és maga Andruhovics is hagyja, hogy szövegeiben egyházi imaszövegek csendüljenek fel, mégpedig minden ironikus mellékzöngé nélkül. Viszont olyan vallásosság ez, mely mindig az akkori „itt és most” vonatkozik, a konkrét emberi létre, a hétköznapiakra. Andruhovics bibliai idézetei például saját apja temetésén hangzanak fel. Másrészt szólva, azaz Andruhovics ironikus nyelvzetén: „egy ukrán számára a templomban a hímezések száma fontosabb, mint bármilyen lélekig hatoló szentbeszéd jelentősége”.²⁶ És tényleg, megintcsak minden irónia nélkül: a moszkvai / nagyorosz tendencia, a „vertikális” jelleg, a misztika, az

lstenrel kapcsolatos megannyi messzemenő következtetés ettől a hagyománytól teljességgel idegen. Talán csak a nem hivatásos vándorfilozófus Hrihorij Szkovoroda (1722–1794), a kijevi barokk és felvilágosodás közti átmenet meghatározó személyisége nevezhető „misztikusnak”, noha az ő „misztikája” is sokkal inkább arra irányul, hogy mélyebben szilárdítsa meg a bölcsesség hasznát a gyakorlati élet számára.²⁷

A kortárs fehér-orosz irodalom hasonlóan „világi” természetű, ami a vallási ügyeket érinti, de sokkal kevésbé vidám. Ha mégis az, akkor inkább a fekete humor uralja. Ez abból is fakad, hogy eleve kisebbségi, mivel a Lukasenkozsim minden médiában az orosz nyelvet részesíti előnyben. Belorusz nyelven írni eleve ellenzéki magatartás – egy viszonylag kis, elit kulturális közeg magatartása. Hogy Minszkben ilyesmire rátaláljon az ember, tudnia kell, hogy hol, a bulvár melyik részénél, melyik kapualjba kell befordulnia. Egy ilyen kapualjban székel pár szerény teremben a belorusz PEN. Egy másik udvaron található az U nevű (pontosabban egy „hurkos u-ról” van szó, mely a belorusz ábécé egyetlen sajátos betűje) galéria és könyvesbolt, ahol független könyvek és folyóiratok kaphatók. A belorusz fekete humornak köszönhetően speciális ajándéktárgyhoz is hozzájuthat az érdeklődő: vásárolható pl. rendőrautó alakú mágnes, melyen a rendőrautó (ezek itteni neve „avtozak” – „autó letartóztatottak számára”) a lecsukottak tömegközlekedési eszközeként funkcionál, s „Welcome to Belarus” felirattal van ellátva.

Ez az irodalom is eredeti módon bánik a múlt örökségével. S mert Fehér-oroszországban sokkal nagyobb mértékben látszik a szovjet éra öröksége – ezt is felhasználja, konkrétan Minszk központi jelentőségű szovjet mítoszát. Mivel a második világháborúban Minszk elpusztult, az ötvenes években egyedül-

álló városképre tett szert. Nem, nem is annyira a panelházakról van szó, és nem is a dölyfösen kimeredő, a környezetüket nem tisztelő „gótikus” „nyúlványokról”, melyek zavarták Moszkva tekintetét (Varsóban és a prágai Dejvicében is), hanem egy antikizáló (neo)neoklasszicista épületegyüttesről. Noha itt is érvényes a „Patyomkin-falva” effektus, hiszen ékes homlokzatok rejtették el a keletkezés korának rettenetes, totalitárius valóságát (egy ilyen oszlopos palota máig a belorusz KGB székháza...), mégis mint tisztán építészeti koncepció érdekes, ugyanis egy nagyvonalú urbanisztikai terv hozta létre széles bulvárokkal és rengeteg zölddel, s máig meglepő hatású.

A minszki neoklasszicizmus vált a kortárs belorusz művészet egyik legsikeresebb alkotásának tárgyává is. Artur Klinau (1965), a *pARTisan* című folyóirat főszerkesztője (a lap nevében tükröződik a beloruszokat mint „partizánemzetet” beállító szovjet ideológiai konstrukció) 2006-ban alkotta meg képzőművészeti és irodalmi kettőskönyvét, a *Horad Sonca* (Napváros) című munkát. A „napváros” cím a reneszánsz utópiákra céloz, melyekre a szovjet rendszer időnként hivatkozott, s mely Minszk választott antikizáló stílusán is látszik, miközben egyszerre komoly és ironikus, akárcsak maga Minszk is, mely egyszerre zavarba ejtően gyönyörű és félelmetes.

Noha Minszk modern belorusz mítosza itt kétértelmű – a modern ukrán városmitosz egyértelműen pozitív. Hiszen ez a mítosz Ukrajna Közép-Európához való tartozásának mítosza, mely megjelent Lviv multikulturális, közép-európai hagyományában és az osztrák Halics más városaiban, és radikálisan szemben áll a parttalan és „ázsiai” keleti sztyeppék világával, melyek egészen a gyűlöletes Moszkváig nyúlnak. Andruhovics *Közép-keleti revízió* (2005) című esszéjében vall arról, mennyire vonzó-

dik a romokhoz, felidézve az idealizált régi osztrák–magyar időket, elmondja, hogy mennyire megragadják a már kihalt közösségek – zsidók, németek, örmények – „temetőinek maradványai” és a régi idők eleven emlékei:

„Emlékszem még azokra a különös, jobbára meggörnyedt idős férfiakra és nőkre, akik halicsi nyelven csacsogtak, és latin idézeteket tudtak fejből, melyeket még a gimnáziumban vés-tek az emlékezetükbe, és Hruscsov meg a Beatles korában úgy öltözködtek, mintha Ferenc Ferdinánd trónörökös üdvözlésére sereglettek volna össze. Hogy hogyan őrizhették meg ezeket a ruhákat, el se tudom képzelni! Annyi tisztogatás, házkutatás, kiteleptetés, elnemzetietlenítő törekvés után!”²⁸

Jurij Andruhovics hasonló hangnemben beszél, mint azok az értelmiségiek, akik Közép-Európát Moszkva elleni ellenszerként integrálják – mint Esterházy Péter, Václav Havel vagy Czesław Miłosz. Jellemző, hogy csehül Andruhovics esszéje a lengyel Andrzej Stasiukkal közös kötetben jelent meg. És jellemző az is, hogy miközben a nemzetközi irodalmi fórumokon Közép-Európáról beszéltek, az orosz írók, még az egyértelműen nyugatpártiak, rezsimellenesek és demokraták is, mint pl. Jozsef Brodskij vagy Szergej Dovlatov, folyamatosan értetlenkedésüknek adtak hangot, mint akik tényleg nem értik, miről van szó.²⁹

És épp ebben van a legfontosabb elérése a ruszin / ukrán + belorusz és a moszkvai / nagyorosz mentalitás között. A moszkvai / nagyorosz soha nem hagyja, hogy a „másik”, netán a „harmadik” önálló és egyenrangú lehessen, hogy azt ne kössék semmiféle „faji” „szláv” kötelékek, hogy joga legyen arra menni, amerre szeretne.

CSEHY ZOLTÁN FORDÍTÁSA

¹ Vö. Natalia Yakovenko: *Choice of Name versus Choice of Path. The Names of Ukrainian Territories from the Late Sixteenth to the Late Seventeenth Century*, in: Georgiy Kasianov and Philipp Ther (szerk.): *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography*. CEU Press, Budapest – New York 2009, 117–148.

² A keleti szláv térség cseh recepciójában csak kevesen veszik figyelembe az ukránok és fehér-oroszok önálló identitását, pozitív kivételnek számít Josef Macůrek, a *Dějiny východních Slovanů I–III*. (Praha, Melantrich 1947) című mű szerzője.

³ Vö. Srov. Paul Robert Magocsi: *Ukraine. A Historical Atlas*. University of Toronto Press, Toronto – Buffalo – London 1985; Andrew Wilson: *The Ukrainians. Unexpected Nation*. Yale University Press, New Haven and London 2000.

⁴ Jan Kollár: *Slávy dcera. Báseň lyricko-epická v pěti zpěvích*. – Martin C. Putna: *Překlad a výklad Slávy dcery z panslavistického mýtu do kulturní historie*. Academia, Praha 2014, 188.

⁵ Vö. Jan Racek: *Ruská hudba od nejstarších dob po VŘSR*. SNKLHU, Praha 1953.

⁶ Q. Horatius Flaccus: *Vavřín a réva*. Praha, Odeon 1976, 261. Magyarul: *Levelek II*, I, 156, Mura-közy Gyula ford.

⁷ Vö. Bohdan Zilynskyj: *Mychajlo Hruševsky and His Relations to Bohemia and to the Czech Scholarship Acta Universitatis Carolinae 2001, Studia territorialia*, 185–200.

⁸ Az „esszencializmus” kritikájához lásd: Georgiy Kasianov and Philipp Ther (szerk.): *A Laboratory of Transnational History. Ukraine and Recent Ukrainian Historiography*. CEU Press, Budapest – New York 2009.

⁹ Vö. Alena Ivanova – Jan Tuček (szerk.): *Cesty k národnímu obrazu: běloruský a český model*. UK FHS, Praha 2006; vö. még: Stanislav Akinčyc: *Zlatý věk Běloruska*. Světlana Vránová, Pardubice 2013.

¹⁰ Volodimir Okariňskij: *Formuvaniha polskogo narodoljubnogo ukrainofilstva, jak nonkonformistskoy sociokulturnoi tečii*, in: Kateřina Kedroň – Marek Přihoda (eds.): *Slovanský svět: známý či neznámý?* Pavel Mervart, Červený Kostelec – Praha 2013, 157–166.

¹¹ *Részletek cseh fordításban: Modří husaři. Z díla děkabristů*. Odeon, Praha 1967, 102–110.

¹² Vö. Mária Borbély-Bánki: *Aeneis-Travestien aus der Blütezeit der komischen Epen am Ende des 18. Jahrhunderts*, in: Tar Ibolya (szerk.): *Symposium Vergilianum*. Acta Universitatis de Attila József nominatae, Acta antiqua et archaeologica, tomus XXV, Szeged 1984, 127–136; vö. még: M. C. Put-

na: *Vergilius, učitel Evropy*. In: Publius Vergilius Maro: *Aeneis*. Academia, Praha 2011, 431–473.

¹³ Ivan Petrovčy: *Kotljarevskij: Aeneida*. SNKLHU, Praha 1955, 25.

¹⁴ Uo., 22.

¹⁵ Uo., 64.

¹⁶ Uo., 255.

¹⁷ Vö. Z. Rachůnková, F. Sokolová, R. Šišková (szerk.): *Dmytro Čyževskij, osobnost a dílo. Sborník z mezinárodní konference k 25. výročí úmrtí. Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna*, Praha 2004.

¹⁸ Taras Ševčenko: *Bílé mraky, černá mračna*. Československý spisovatel, Praha 1977, 36.

¹⁹ Vö. Josef Dohnal – Ivo Pospíšil (szerk.): *N. V. Gogol – Bytí díla v prostoru a čase*. Tribun EU, Brno 2010.

²⁰ Ladislav Zadražil (szerk.): *Záhadný Gogol*. Odeon, Praha 1973, 91.

²¹ Vö. Alexander Kratochvil: *Mykola Chylovjovj. Eine Studie zu Leben und Werk*. Verlag Otto Sagner, München 2009.

²² Andrew Wilson adata: *The Ukrainians. Unexpected Nation*. Yale University Press, New Haven and London 2000, 146.

²³ Aleš Ancipienka, Valancin Akudovič (szerk.): *Neznámé Bělorusko. Dokořán – Člověk v tísni*, Praha 2005, 95.

²⁴ Vö. Rita Kindlerová: *Barevná hravost současné ukrajinské literatury*, in: R. K. (szerk.): *Expres Ukrajina. Antologie současné ukrajinské povídky*. Kniha Zlín, Zlín 2008, 7–19; vö. még: Tereza Chlaňová a kol.: *Putování současnou ukrajinskou literární krajinou. Prozaická tvorba představitelů tzv. „stanislavského fenoménu”*. Pavel Mervart, Červený Kostelec – Praha 2010.

²⁵ Jurij Andruhovyč: *Rekreace aneb Slavnosti vzkříšeného ducha*. Burian a Tichák, Olomouc 2006, 51.

²⁶ Jurij Andruhovyč – Andrzej Stasiuk: *Moje Evropa*. Periplus, Olomouc 2009, 58.

²⁷ Vö. Hryhorij Szkovoroda: *Rozmluva o moudrosti*. Vyšehrad, Praha 1983.

²⁸ Jurij Andruhovyč – Andrzej Stasiuk: *Moje Evropa*. Periplus, Olomouc 2009, 8.

²⁹ Vö. Jiří Trávníček (szerk.): *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Host, Brno 2009, 169–211.